

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi

The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Moğol İstilâsında Fukahânın Tavrı
-Bağdat ve Şam Özelinde-

The Attitude of The Fuqahâ' in The Mongolian Invasion
-Baghdad and Damascus Specific-

Yazar / Author

Abdurrahman CANER

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Mersin /TÜRKİYE

abdurrahmancaner@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0292-0639>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 16/02/2021

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 25/06/2021

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2021

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran/ June

Yıl/Year: 19 **Sayı/Issue:** 37 **Sayfa /Page:** 89-126

Atıf/Citation: Caner, Abdurrahman. "Moğol İstilâsında Fukahânın Tavrı -Bağdat ve Şam Özelinde-". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Haziran 2021), 89-126.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.881699>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Moğol İstilâsında Fukahânın Tavrı

-Bağdat ve Şam Özelinde-

Öz

Moğol istilâsı, etkileri ve sonuçları açısından İslâm tarihinin en büyük felaketi olarak kabul edilmiştir. Bir asra yakın süren bu istilâ süresince milyonlarca Müslüman öldürülmüş, sayısız âlim ve fakih katledilmiş, İslâm kültür ve medeniyetini yansıtan bütün değerler yok edilmeye çalışılmıştır. İslâm tarihinin bu en yıkıcı hadisesinde fukahânın, Moğollara karşı mücadelelerini; siyasi, fikri ve askeri alanda olmak üzere üç temel başlıkta özetlemek mümkündür. Fukahâ, Moğol istilâsı öncesi ve devamında elçilik ve yazışma görevlerinde bulunmuş, İslâm ülke liderlerini Moğollarla savaşılmaya teşvik etmiş, Müslüman liderlerden dâhili çekişmeleri bir kenara bırakarak ortak düşmana karşı birlik içerisinde hareket etmelerini istemiş ve bu konuda bir kısım tavsiye ve girişimlerde bulunmuşlardır. İlim ehlinin ve eserlerinin yok edilmeye çalışıldığı bu felaket karşısında ulemâ ve fukahânın tavrının bilinmesi önemlidir. Aksi takdirde büyük bir töhmetin altında kalmaları söz konusu olacaktır. Amacımız; nisbeten kapalı kalan bu mevzunun açığa çıkmasına katkı sağlamak ve fukahânın Moğollara karşı tavırlarını daha bütüncül açıdan incelemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Fukahâ, İstilâ, Cihad, Bağdat, Şam

The Attitude of The Fuqahâ' in The Mongolian Invasion

-Baghdad and Damascus Specific-

Abstract

The Mongol invasion has been regarded as the greatest disaster in Islamic history in terms of its effects and consequences. During this invasion that lasted for almost a century, millions of Muslims, countless scientists and jurists (fuqahâ') were killed, and attempts of all values reflecting the Islamic culture and civilization were seen. In this most destructive event in the history of Islam, the fight of the fuqahâ' against the Mongols can be summarized under three main headings such as the political, intellectual and military

headings. Fuqahā' served as messengers and correspondents before and after the Mongol invasion, encouraged the leaders of Islamic countries to fight the Mongols, they asked Muslim leaders to act in unity against the common enemy, leaving aside the internal conflicts and made some recommendations and initiatives on this issue. In addition, they mobilized the public with sermons (khuṭba) and sermons, which were among the most effective media tools. Also they compiled books to reveal the virtue of struggle (jihād), and reminded the necessity of avoiding all kinds of evils and paid attention to the necessity of spiritual struggle as well as material struggle. In addition, when necessary, regardless of their age and position, they fought with the Islamic soldiers against the enemy, either martyred or taken as prisoners and subjected to severe torture. It is important to know the attitude of scientists and fuqahā' towards this catastrophe in which the Mongols tried to destroy themselves and their works. Otherwise, people might think that the fuqahā' did not do anything against the Mongol attacks. Our aim is to contribute to the emergence of this relatively closed question and to try, in a more global way, to clarify the attitude of the fuqahā' towards the Mongols.

Keywords: Mongol, fuqahā', invasion, jihād, Baghdad, Damascus

Giriş

1206 yılında Kuzey Çin ile iç Asya'da kurulan Moğol Hanlığı, uzun mücadeleler neticesinde kendi iç birliğini sağlamış; sırasıyla Kırgız, Mergit, Nayman ve Uygurları da idaresine alarak doğuda Çin, batıda ise Müslüman Harizmşahlara komşu olmuşlardır.¹ Cengiz Han (ö. 624/1227) liderliğinde güçlenen Moğollar, başlangıçta Müslümanlarla iyi geçinmeye çalışmış, ancak Çin'den Avrupa'ya kadar

---

¹ Ali Muhammed es-Salâbi, *Devletü'l-Moğol ve't-Tatar beyne'l-intişâr ve'l-inkisâr* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009), 56-62; Arslan, "İhsan, Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı", *Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 1013-1014.

uzanan ticaret yollarının önemli bir kısmında söz sahibi olan Müslümanların Otrar'da 450 kişilik Moğol kervanını kılıçtan geçirip mallarını yağmalamaları, ardından gönderilen elçileri öldürmeleri, Cengiz Han'ın Müslümanlara karşı politikasını değiştirmiş ve Harizmşahlara saldırmak üzere harekete geçmesine neden olmuştur.² Harizmşahların sultanı Alâeddîn Muhammed b. Tekiş (ö. 617/1220) ve daha sonra oğlu Celâeddîn Harizmşah (ö. 629/1231), Moğollarla mücadele etmiş, ancak onların mücadeleleri Moğolları durdurmaya yetmemiştir. Böylece Harizmşahların elinde bulunan Buhara, Semerkant, Nişabur gibi Orta Asya'nın önemli ilim merkezleri ile Azerbaycan ve İran, Moğol hâkimiyetine geçmiştir.³ Cengiz Han'ın torunu Hülâgû (ö. 663/1265) ve ondan sonraki İlhanlı hükümdarları tarafından başta Abbâsî devletinin ve hilafetin başkenti Bağdat olmak üzere İslâm ülkelerinin önemli bir kısmı istilâ edilmiş, Müslüman halk, acımasızca öldürülmüş, ilim ve kültür varlıkları yok edilmiş ve İslâm beldeleri harabeye çevrilmiştir.⁴

İslâm tarihinde Moğol istilâsı ile mukayese edilebilecek başka bir felaketin olmadığı ifade edilmiştir.⁵ Moğollar, asırlarca biriken İslâm kültür ve medeniyetini ciddi manada tahrip etmiş, Kur'an sayfaları ahırlarda hayvanların altına serilmiş, İslâm mirasına dair kıymetli eserler yakılmış ya da nehirlere atılmıştır.⁶ Avrupa'dan Çin'e kadar farklı milletlerin etnik ve kültürel yapısının yeniden şe-

² Ebu'l-Fidâ' İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şiri (Mısır: Dâru İhyâ, 1988), 13/99; Toğan, İsenbike, "Çinggishan ve Moğollar", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2002), 391-392.

³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/104; Ebû'l-Feth Kutbüddin el-Yünini, Kutbeddin Musa b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekî el-Yünini, *Zeylû Mir'ati'z-zemân* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-İslâmi, 1992), 1/12; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 229-230.

⁴ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yusuf b. Tağriberdi el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l-kutub, 1963), 7/49; el-Yünini, *Zeylû Mir'ati'z-zemân*, 1/85; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/225-229.

⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/103.

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Târihu'l-İslâm ve vefâyâtu'l-meşâhiri ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990), 48/32; İbn Tağriberdi, *en-Nucûmu'z-zâhire*, 7/51.

killenmesinde rol oynayan Moğol istilâsı birçok yönden ilmi çalışmalara konu olmuş ve işlenmiştir. İslâm ilim ve kültürünün şekillenmesinde önemli paya sahip olan fukahânın bu tahribat karşısındaki tavırları başta tarih ve tabakat kitapları olmak üzere ilgili eser ve çalışmalarda dolaylı da olsa yer almıştır. Ancak bu tür bilgiler kıymetli olsa da fukahânın rollerini belirlemede yetersizdir. Daha sağlıklı sonuçların elde edilmesi için müstakil çalışmalar gerekmektedir. Çalışmamızın amacı; fukahânın Moğol istilâsında nasıl tavır sergiledikleri, siyasi ve askeri alanlarda aktif bir rol üslenip üstlenmedikleri, halkı bilinçlendirmede ne tür vazifeler ifâ ettikleri, ya da egemen güçler karşısında pozisyon değiştirip değiştirmediklerini araştırmak ve böylece söz konusu hadisedeki rollerini bir bütün olarak incelemeye çalışmaktır. Burada “İslâm fukahâsı” ndan kastedilen; Ehl-i sünnet düşüncesini benimseyen ve doğrudan saldırıya maruz kalan Bağdat ve Bilâd-ı Şam âlimleridir. Dolayısıyla Şîa ya da Mu‘tezile çizgisini takip eden fukahânın, Moğol istilâsındaki tavırları bu çalışmanın dışında kalmış olmaktadır. Sözü geçen mevzuyu başka çalışmalara havale ederek Moğol saldırıları öncesinde İslâm coğrafyasının genel durumunu kısaca sunmaya çalışalım.

1. Moğol Saldırıları Öncesinde İslâm Coğrafyasının Genel Durumu

Bağdat ve Şam gibi İslâm ilim merkezlerinin Moğol saldırılarına maruz kalması karşısında fukahânın nasıl bir tavır içerisinde olduklarını tesbit edebilmek için o günkü İslâm coğrafyasının siyasi, iktisadi ve fikrî yapısının incelenmesi gerekmektedir. Zira ulemâ ve fukahânın bu yapıların şekillenmesinde önemli bir role sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda zikri geçen yapıların incelenmesi onların pozisyonlarının belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Bölgenin siyasi yapısına bakıldığında Irak ve çevresinde zayıf da olsa Abbasi devleti, Mısır ve Şam beldelerinde Eyyübîler, Şam’ın kuzeyinde Ermeniler, kıyı boyunca haçlı güçleri, Horasan’da Ha-

rizmşahlar, Alamut kalesi ve civarında da Hassan Sabbah ve grubu olarak bilinen İsmâililerin hüküm sürdüğü görülmektedir.⁷ Tarihçilerin ifadesine göre Moğol saldırıları öncesinde Abbasiler, siyasi bakımdan güçlerini büyük oranda kaybettiği için sadece Irak ve çevresine hükmedebilmekteydi. Nitekim Büveyhilerin başkent Bağdat'a saldırımları, sonra Selçukluların bunlara müdahale etmesi, daha sonra Harizmşahlar ve Memlûklerin baskısı Abbasi halifelerinin siyasi bağımlılıklarını arttırmıştır.⁸ Abbasi halifeleri, bu siyasi baskılardan kurtulmak için bazı girişimlerde bulunmuşlarsa da bu çabaları kötü gidişatı değiştirmeye yetmemiştir. Özellikle Halife Musta'sım Billah'ın (ö. 656/1258) yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbir almada gecikmesi, devlet işlerini kötü yönetmesi, yönetimle ilgili işleri vezir İbn Alkame'ye havale etmesi, askeri birlikleri arttıracığına azaltma yoluna gitmesi ve benzeri uygulamalar,⁹ İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ı Moğol saldırılarının açık hedefi haline getirmiş ve onlar tarafından işgale kapı aralamıştır.¹⁰

Moğol saldırıları öncesinde zayıflayan siyasi otoriteden toplumsal hayat da etkilenmiştir. Zira sosyal hayat siyasi hayatın bir yansıması olarak kendini gösterir. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve uzun süreli savaşlar bölgede yaşayan halk arasında, baskıların, sıkıntıların özellikle veba gibi yaygın hastalıkların artmasına neden

⁷ İktimal İsmail, *el-Hamelâtü'l-Moğolîyyetü ve âsâruhe'l-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye 'alâ Bilâdi's-Şâm* (Dımaşk: Daru Müessese, 2008), 39-40; Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 433-434.

⁸ Ebü'l-Kâsım Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi, *Kitâbu'r-ravdeteyn fî Ahbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1/21; Ahmet Vehbân, *el-Mâverdi Râidu'l-fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmiyye* (İskenderiye: Dâru'l-Câmiati'l-Cedîdeti li'n-Neşr, 2001), 18.

⁹ Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa el-Aynî, *'Akdu'l-cemân fî târîhi ehl-i'z-zemân*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-vesâik, 2010), 1/171-174; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 48/259; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/235-236.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İber fî haber men ğaber* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 3/277-278; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/37.

olmuştur.¹¹ O günün sosyal hayatını sadece veba hastalığı tehdit etmemiş, toplumsal hayatın en büyük hastalığı sayılan ahlaki çöküntü toplumun bazı kesimlerine sirayet edebilmiştir. Özellikle hükümdarlar ve yöneticiler arasında zaman zaman görülen gayri meşru ilişkiler, içki ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklar, işin çok daha vahim olduğunu ortaya koymaktadır.¹²

İslâm ülkeleri, siyasi çalkantı ve istikrarsızlığa karşın ilmi gelişmelere ve inkişafıya açık olmuştur. Söz konusu dönemde birçok âlim yetişmiş, ilim, kültür ve düşünce hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Başta Abbasi halifeleri olmak üzere İslâm ülkelerinin liderleri, ilme ve bilime büyük önem vermiş, bu alandaki çalışmaları desteklemiş ve ilim adamlarını korumuşlardır. Bu dönemde yapılan medreselerin çokluğu dikkat çekmektedir. Başta meşhur Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Bağdat'ta kurduğu Nizamiye medresesi (1065-1067) ve daha sonra Halife Müstansır'ın (ö. 640/1242) kurdurduğu Müstansiriye medresesi (1226-1242) olmak üzere otuzdan fazla medrese Bağdat'ta aktif olarak faaliyette bulunmuştur.¹³ Sadece Memlûkler döneminin geneline bakıldığında Mısır tarihçisi Makrîzî, Kahire'de 70, Dımaşk'ta 130, Kudüs'te 40 civarında medresenin olduğunu nakletmektedir. Nuaymî (ö. 927) ise sadece Kahire'de 156'sı dini ilimler, 3 tanesinde tıp tahsili yaptırılan 159 medrese, 75 hangâh, ribat ve zaviyeyi tanıtmıştır.¹⁴

2. Fukahânın Siyasi Yönden Moğollara Karşı Tavrıları

İslâm fukahâsı Moğolların saldırılarına karşı; elçilik ve yazışma görevlerinde bulunmak, emirleri ve yöneticileri tedbir alma konusunda uyarmak ve halkı bilinçlendirmek gibi bazı görevler icra et-

¹¹ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, 10/159, 11/18, 25, 46.

¹² İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, 10/159.

¹³ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 1/115.

¹⁴ Ebû Muhammed Takîyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr el-Ma'ruf, bi'l-Hitati'l-Makriziyye* (Kahire: Mektebetu's-Sekâfe, 1987), 1/364-365; Abdulkadir b. Muhammed en-Na'îmi, *ed-Dirâs fi Târîhi'l-Medâris* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 1/501-503.

mişlerdir. Onların, bu görevleri icra ederken çoğunlukla yöneticilerin şahsi menfaatlerinden ziyade genel maslahatı göz önünde bulundurdıklarını, Müslümanların din, can, mal ve namuslarının korunması için ciddi gayret sarf ettiklerini, özellikle Müslüman liderlerin anlaşmazlıklarını sulh yoluyla halletmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.¹⁵ Bilindiği gibi Sultan Zahir Baybars (ö. 676/1277), Mısır Memlûkleri namına Moğollarla mücadele etmiş ve bu meyanda onlarla bazı görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde elçi heyetinin başında “Müftî'l-Müslimîn” unvanına sahip İmâdüddin Abdurrahman el-Hâşimî yer almıştır.¹⁶ Sultan Baybars aynı heyeti bir mektupla beraber 661 tarihinde Abbasi halifesine göndermiş ve Halifeyi Moğol tehlikesine karşı önlem alması için teşvik etmiştir. Zahir Baybars, Moğol tehlikesine karşı halifeyi uyarmakla yetinmemiş, aynı zamanda o gün Müslümanlar için tehlike olabilecek gayr-i Müslim devletlerle de anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlamda Bizans ve Roma imparatorluklarıyla anlaşmalar imzaladığı gibi Kadı Cemâlüddîn b. Vâsıl (ö. 697/1297) önderliğinde bir heyeti de Sicilya ve Napoli'ye göndermiştir.¹⁷ Böylece haçlılardan gelebilecek saldırıları önleyerek alanı daraltmış ve Moğollarla mücadeleye yoğunlaşabilmiştir.

Moğol saldırıları karşısında İslâm fukahâsı sadece Müslüman liderlerle Moğollar arasında ya da Müslümanlarla gayr-i Müslimler arasındaki münasebetlerde elçilik görevini yapmamış aynı zamanda Müslüman liderlerin bu ortak düşmana karşı birleşmeleri noktasında da önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Nitekim Şam emiri Nâsır (ö. 658/1260) ile Mısır emiri Aybek Muiz (ö. 648/1250), güçlerini hârici düşman olan Moğollara karşı birleştirmeleri gerekirken birbirlerine karşı kullanır hale gelmişlerdi. Moğol saldırılarının yoğunlaştığı bölgelerde emirler arasındaki bu sürtüşmeler, doğal olarak en çok Mo-

---

¹⁵ Konuyla ilgili bazı görüşmeler için bk. Ebu'l-Fadl Kemâluddîn Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî İbnu'l-Fûtî, *el-Havâdisu'l-câmi'atu ve't-tecâribu'n-nâfi'atu fi'l-mietî's-sâbi'a* (Beyrut: Dâru'l-kutubui'l-İlmiyye, 2003), 228.

¹⁶ Yûnîni, *Zeylû Mir'ati'z-zemân*, 1/537.

¹⁷ Mahmud Şakir, *et-Târihu'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000), 5/ 47-48.

ğolların işine yaramış, onların İslâm beldelerine saldırmak için iştahlarını kabartırken halk arasında da büyük endişelere neden olmuştu. Bu endişelerin izale edilmesi, birlik ve beraberliğin tesisi adına Abbâsi halifelerinden Musta'sım Billah, 650/1252 yılında Bağdat'ın önemli müderrislerinden Necmüddin Abdullah b. Muhammed el-Badrâi'yi (ö. 655/1257) arabulucu olarak görevlendirmiş, o da bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.¹⁸ Şöyle ki; 651/1253 yılında Akka'daki haçlı birliklerinin başında bulunan Fransız kralı 9. Luis, Beytü'l-Makdis'in kendilerine verilmesi karşılığında Mısır-Şam arasındaki sürtüşmede Mısır tarafında yer alacaklarını Aybek Muiz'e bildirince el-Badrâi olaya müdahil olmuş, iki tarafın arasını düzelterek oyunu bozmuş ve Müslüman kanının akmasını önlemiştir. Dolayısıyla hem haçlı tehlikesini bertaraf etmiş hem de Moğol işgalini önlemeye çalışmıştır. Şam ulemâsından İbnü'l-'Adîm olarak meşhur olan Kemâlüddin b. Ahmed (ö. 660/1261), Şam emiri Nâsır tarafından Moğol saldırılarına karşı yardım talep etmek ve savaş stratejisi hakkında bilgi alışverişinde bulunmak üzere Mısır'a gönderilmiştir.¹⁹

Ulemâ, Müslüman yöneticilerin kendilerine verdiği elçilik görevini dinin genel maslahatına uygun olmak şartıyla kabul etmiş ancak din ve maslahata mugayir durumlarda onları uyarmaktan geri durmamışlardır. Zira yöneticilerin gerek siyasi gerekse sosyal alanlarla ilgili bazı uygulamaları İslâm'ın temel prensiplerine ve maslahat-ı umumiyyeye muhalif olarak cereyan edebilmekteydi. Bu sebeple âlimler farklı alanlarla ilgili Müslüman yöneticileri uyarma görevini hissetmiş ve yanlış karar vermemeleri için onlara bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Örneğin 649/1252 yılında Moğol elçileri Şam meliki Nâsır'a gelerek kendilerine tâbî olup vergi vermeleri karşılığında topraklarını işgal etmeyeceklerine dair komutanları Bayçu Noyan'ın fermanını iletmiş, bu teklifin Nâsır'a bağlı olan Musul,

¹⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, 5/11-12.

¹⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, 7/10-15.

Mardin, Miyafarkin, Hasankeyf ve Diyarbakır şehirlerinin liderleri için de geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Şam emiri Nâsır, mevzuyu görüşmek üzere sözü geçen yerlerin liderlerini toplantıya çağırıp fikirlerini sormuş, toplantıda bulunan ve devrin ulemâsından olan İzzeddin İbn Şeddâd (ö. 684/1285), bu teklifin bir tuzak olduğunu söyleyerek onları uyarmıştır. İbn Şeddâd'ın haklılığı bazı belgelerle kanıtlanınca Moğolların teklifi reddedilmiş ve Şam ile beraber diğer İslâm beldeleri bu zilletten geçici de olsa kurtulmuşlardır.²⁰ Yine Dımaşk emiri Eşref Musa (ö. 635/1237) ile kardeşi ve aynı zamanda Mısır emîri olan Kâmil'in (ö. 635/1238) arası açılmış, bunun neticesinde Eşref, kardeşiyle savaşmak üzere askerleriyle beraber Mısır'a doğru harekete geçince önemli bir fakih olan İzzeddin İbn Abdüsselam (ö. 660/1261) araya girerek Eşref'e şu nasihatte bulunmuştur. "O senin büyük kardeşin ve akrabandır. Sen ise düşmana karşı fütuhatın ve zaferlerinle nam salmışsın. Tatarlar/Moğollar, Müslümanların memleketine dalmışken sen Müslümanların ve Allah'ın düşmanı olan Tatarları bırakmış kardeşinle uğraşıyorsun. Gücünü Tatar'a göstermeli, kardeşine ise şefkat etmelisin. Niyetinde daima dinine yardım ve ilây-ı kelimetullah'ı yüceltmek olmalıdır. Allah'ın ihsan ve inayeti sultanın üzerine olsun. Allah'tan dileğimiz onu kâfirlere üstün kılmasıdır."²¹ Emir Eşref, İbn Abdüsselam'ın bu nasihatine kulak vererek kardeşiyle savaşmaktan vazgeçmiş ve asıl düşman olan Moğollara yönelmiştir. İbn Abdüsselam, harici düşmana karşı dâhili çekişmelere son verilmesini isterken aynı zamanda dinin hoş görmediği fiil ve davranışlardan da uzak durulması gerektiğini hatırlatmıştır. Bu anlamda özellikle yöneticiler arasında cârî olan içki, zina, ağır vergi ve masum Müslümanlara zulmetmek gibi münkerata dikkat çekerek bu tür filleri irtikab edenlere müeyyide uygulanma-

²⁰ Ebu Abdillah İzzüddin Muhammed b. Ali b. İbrâhim b. Şeddâd el-Halebî, *el-E'lâku'l-hâtirâ fî zikri Umerâi's-Şâm ve'l-cezîre* (Dımaşk: Vizâretü's-sekâfe, 1991), 1/152.

²¹ Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali. Abdülkâfi es-Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ* (Mısır: Dâru İhyâ, 1918), 8/240-241.

sını talep etmiştir.²² Onun Moğol tehlikesine karşı yöneticilere yaptığı nasihatlere bakıldığında üç durum göze çarpmaktadır. Birincisi; hârici düşmana karşı dâhili çekişmeleri bırakmak, ikincisi; nazarları dâhili boğuşmalardan harici düşmana yönlendirmek, üçüncüsü; ilahi nusret, muvaffakiyet yahut muzafferiyet için münkerattan uzak durmak. İslâm ulemâsı, sadece devlet idarecilerine nasihatlerde bulunmakla yetinmemiş, zaman zaman doğrudan yönetime müdahalede de bulunmuşlardır. Nitekim yukarıda bahsi geçen İbn Abdüsselâm, Nüreddin Ali'ye (ö. 658/1259 karşı Kuduz'a yardım ederek onun yönetimi ele geçirmesine imkân hazırlamıştır. O, Kuduz'a açık destek verirken Nüreddin Ali'nin yaşının küçüklüğü nedeniyle yönetime tam hâkim olmayışını, devlet adamlığı ciddiyetine yakışmayan bazı tavırlar sergilemesini ve en önemlisi de Müslümanlara musallat olan Moğol belasını def etmede yetersiz oluşunu gerekçe göstermiş, İslâm düşmanlarını ancak Kuduz gibi bir liderin savabileceğini ileri sürmüştür.²³ Burada iki durum dikkat çekmektedir. Birincisi; İbn Abdüsselâm, meşru lider Nureddin Ali'ye karşı onun komutanı olan Kuduz'u desteklemiştir. Dâhili fitne ve kargaşanın daha da artmasına ve dolayısıyla İslâm beldelerini Moğol saldırılarına açık hale getiren onun bu tavrı görünürde bir problem teşkil etmektedir. İkincisi; İbn Abdüsselâm'ın Kuduz'u, Nureddin Ali'ye karşı kışkırtması ve isyana teşvik etmesi yerleşik genel kaideye aykırı düşmektedir. Zira ulu'l-emre itaat esas kabul edilmiş, ona başkaldırmak manasına gelen isyan ise zemmedilmiştir. Dolayısıyla sözü geçen âlimin tavrı bu yönüyle de sorunlu görünmektedir. Doğrusu bu istifhamların vuzuha kavuşması, ulemanın hem o günkü siyasilere olan ilişkilerini hem de Moğol saldırılarına karşı duruşlarını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. İbn Abdüsselâm'ın bu tavrı "maslahat" prensibi temelinde, millet ve memleketin âli menfa-

²² Sübkî, *Tabakat*, 8/241.

²³ Makrizî, *es-Sulûk*, 1/507; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 48/45; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/250

ati çerçevesinde mevcut yönetime başkaldırmanın meşru olabileceği ve böyle bir hareketin desteklenebileceğini şeklinde yorumlanabilir. Şu bir gerçek ki İslâm şeriatının temel gayesi, din, can, akıl, nesil ve malı muhafaza etmek ve bunlara zarar veren şeyleri bertaraf etmektir. Bu da ancak güçle ve bu gücü elinde bulunduran devlet erkiyle mümkün olmaktadır. Nitekim Allah, *و أعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم* (Allah düşmanlarıyla size düşman olanları ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği düşmanları korkutmak için onlara karşı kullanmak üzere gücünüz yettiği kadar kuvvet ve besili at hazırlayın...) ²⁴ buyurmuştur. Şüphesiz bu güç, evleviyetle idari ve askeri bakımdan dirayetli ve basiretli bir komutanın varlığıyla mümkün olabilmektedir. Bir de din düşmanları, son derece gaddar olup ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan neredeyse dünyanın yarısını istilâ edecek güce sahipse bu durumda onların karşısına çıkacak cesaret ve iradeye sahip liderin varlığı daha önem arz edecektir. Yukarıda da ifade edildiği üzere son derece acımasız olan ve İslâm belgelerine ard arda saldırılarda bulunan Moğollara karşı o günkü yönetimin başında bulunan Nâsır Ali'nin hem yaşının küçük olması hem de devlet yönetiminden, askerin sevk ve idaresinden ziyade horoz dövüştürmek, güvercin beslemek gibi sıradan işlere merak salıp vaktini bunlarla geçirmesi ²⁵ İbn Abdüsselâm'ı böyle bir tavır almaya sevk etmiş olabilir. Hatta o, bu tavrın bir tercih değil, zorunluluk olduğuna inanmış olacak ki yapılan istişare ve toplantıların akabinde Nâsır'ın hal' edilmesi için fetva vermiş ve bunu açıkça ilan etmekten de kaçınmamıştır. ²⁶ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de sultanın kendi raiyyetini koruma konusundaki yetersizliğini ona itaatsizliğin bir gerekçesi saymıştır. Nitekim Moğollar, Şam ve civarına saldırınca İbn Teymiyye, Mısır'a giderek Sultan Kalavun'dan (ö. 689/1290) Şam halkına sahip çıkmasını istemiş ve onu Moğollarla

---

²⁴ el-Enfâl 8/60.

²⁵ Ebû Muhammed Takiyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed el-Makrizî, *es-Sulûk lima'rifeti duveli'l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Tahâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/507.

²⁶ Makrizî, *es-Sulûk*, 1/507.

savaşmaya teşvik ederek şöyle demiştir. *Şayet Şam'ı gözden çıkar-
mış ve düşmana karşı onu korumuyorsanız bu durumda biz kendimi-
ze bir sultan seçeriz. O da bizi himaye eder ve emniyetimizi sağlar.*
O, aynı sultan ve emirlerine şunları da söylemiştir: *Siz, Şam'ın yöne-
timinden ve idaresinden vazgeçtiyseniz bari halkına yardım ediniz.*
*Aynı dine mensup olmanızdan dolayı bu sizin için bir vecibedir, yok
eğer oranın idaresi sizde ise bu durumda raiyetinizi korumanız gere-
kir. Çünkü bu zaten sizin sorumluluğunuzdur.*²⁷ İbn Teymiyye sulta-
na, Şam konusunda kendi üzerine düşeni yapmaması halinde Mı-
sır'dan koparak kendi siyasi bağımsızlıklarını beyan edeceklerini
açıkça ifade etmiştir. Ona göre sultanın yetkisini kötüye kullanması
ya da halkını korumada yetersiz kalması halinde maiyetinin ona
itaat etme sorumluluğu kalkmış olacaktır.

Fukahâ, Moğol ve haçlı saldırılarına karşı yöneticileri cihada
teşvik ederken onların muzaffer olmaları için dâhilde yapmaları ge-
reken vazifelerinin de olduğunu hatırlatmışlardır. Bu manada şart-
lar ne kadar zor olsa da onların kendi halkına ve maiyetinde olanla-
ra âdil muamele etmeleri, zulmetmemeleri ve ağır vergiler altında
inletmemeleri gerektiği uyarısında bulunmuşlardır. Nitekim Sultan
Baybars, 675/1276 yılında Moğollarla savaşmak üzere hazırlıklara
başlarken Dimaşk'ta bulunan umera ve ulemâyı toplantıya çağıra-
rak yeni vergiler koymak istediğini ve bunlarla ordunun ihtiyacını
gidereceğini zikretmiş, orada bulunanlar da buna muvafakat etmiş-
lerdi. Durumu haber alan Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (ö. 676/1277)
böyle bir karara engel olmak için Baybars'ın huzuruna çıkarak şu
uyarıda bulunmuştur; *“Duyduğuma göre halktan yardım talep et-
mişsin. Hakkın olmayan bir şeyi onlardan zorla almak istiyorsun.*
*Yirmi bin dinara köleler(hizmetçiler) almış, bellerine göz kamaştırıcı
mücevherler takmışsın. Süslü üzengili atlara biniyorsun ve böyle bir
talepte bulunuyorsun. Böyle bir durumda kadılardan biri senin zorla*

²⁷ Mer'î b. Yusuf el-Keremî, *el-Kevâkibu'd-durriyye fî menâkibi'l-müctehid İbn Teymiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986), 95.

vergi alma talebine cevaz verirse Allah'a ve resulüne hesap veremez." Bu sert nasihate muhatap olan Sultan, Nevevî'nin uyarısını yanlış anlamış olacak ki muhatabına suçlayıcı ifadelerde bulunarak "*Sen kendi mal ve mülklerine vergi koymamam ve seni muaf tutmam için böyle konuşuyorsun*" demiştir. Nevevî ise, hiçbir şahsi beklenti içerisinde olmadan sadece Allah, Resulullah ve Müslümanların hakkını savunmak için böyle konuştuğunu söyleyerek amacının ona nasihat etmek olduğunu izah etmeye çalışmıştır.²⁸ İmam Nevevî ile Baybars arasında geçen bu olay, âlimlerin özelde Moğol, genelde ise İslâm düşmanları karşısındaki pozisyonunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Tarihçilerin ifadesine göre Baybars, mezkûr olay nedeniyle hem Nevevî'yi hem de diğer bazı âlimleri tahkir edici ifadelerle suçlamaya devam etmiştir. Nevevî'nin bu suçlamalara cevabı şu şekilde olmuştur.

1. Âlimler, cihadın kendilerine farz olduğunu düşündükleri anda bundan kaçınmazlar. Aksine bütün güçleriyle bu vazifeyi yerine getirirler. Ancak, askeri birlikler bu iş için görevlendirilmiş, iâşe ve erzakları da buna göre önceden tayin edilmiştir. Bu durumda asker dışında kalan vatandaşlar için cihad, farz-ı ayn değil, farz-ı kifâyedir. Vatandaşların görevi ise bütün memleketin maslahatına olacak şekilde çalışmaktır.

2. Beytü'l-mal/hazine imkânları elverdiği sürece ne cihad için ne de başka bir şey için insanların malından zorla alınmayacağı konusunda ittifak edilmiştir.

3. Cihad için yardım istemek, ancak Allah'a tazarru ile yalvarmak, ihtiyacını ona arz etmek, sünnet-i seniyyeye ittiba etmek ve şeriatın hükümlerine uymakla mümkün olabilmektedir.

4. Müslüman liderlerin fetihler gerçekleştirmesi ve düşmanı tard etmesi büyük bir hizmet olmakla beraber onlar, bu hizmetlerinin arkasına sığınarak şer'i çizginin dışına çıkamazlar. Diğer bir ifadeyle yaptıkları büyük hizmetler, onlara istenmeyen şeyleri yap-

---

²⁸ Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhim b. Şeddâd el-Halebî, *Târihu Melik ez-Zâhir* (Beyrut: en-Neşerâtü'l-İslâmiyye, 1983), 288.

ma hakkını vermez. Çünkü yaptıkları hizmetlerin karşılığını ahirette alacaklardır. Aynı şekilde bu hizmetlerini, Sultanın nasihate muhtaç olmadığını gerekçesi de yapamazlar.²⁹

789/1387 yılında Timur (ö. 807/1405), ordusuyla Şam'a doğru hareket edince, Sultan Zahir Berkuk (ö. 801/1309), başta Şeyhu'l-İslâm Sirâcüddin Ömer el-Bulkînî (ö. 824/1421) olmak üzere dört mezhebin fukahâsı ile diğer müftü ve emirlerle bir toplantı tertip ederek vakıf bünyesinde çalışan câmi ve medrese gibi yerlerin mallarına el koymak istediğini belirtir. Ulemânın buna muvafakat etmediğini gören sultan, hazinenin boş, düşmanın ise Halep ve Şam'a varmak üzere olduğunu, askerinin teçhizatı ve nafakası için başka çaresinin kalmadığını söyleyince ulemâ, onun ancak bir yıllık vakıf mallarının gelirlerini alabileceğini, daha fazlasına hakkı olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır.³⁰ Dolayısıyla ulemâ, vakıfların faaliyetlerini sürdürmelerine mani olan bu duruma engel olmuş ve bu hizmetlerin kuruluş amacına uygun olarak devamlılığını sağlamışlardır.

Ulemâ, kamuoyunun bilinçlenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bilindiği gibi toplumları harekete geçiren etkenlerin başında siyasi, ictimai ve iktisadi durumlar yer alır. Bu etmenler doğru yönlendirildiği takdirde toplumlar, dış saldırılara karşı mukavemet gücünü kazanabilir, hatta büyük kazanımlar elde edebilirler. İşte Moğolların saldırıları, İslâm beldelerinde de siyasi ve ictimai birçok hareketlenmeye neden olmuş ve düşmana karşı başta yöneticiler olmak üzere birçok kesimi tedbir almaya sevk etmiştir. Bu kesimlerden biri de âlimlerdir. Onlar bu dönemde gerek siyasi gerekse sosyal ve ictimai alanda aktif roller üstlenerek kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin İbn Abdüsselâm'ın da içinde yer aldığı bazı âlimler, Şecerüddür (ö. 655/1257) adında bir kadının yöneti-

²⁹ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Husnû'l-Muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâ, 1967), 2/97-105.

³⁰ İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhur*, 1/386-387.

min başında yer almasını hem dini hem de siyasi açıdan mahzurlu görmüş, onun tahttan inmesi için bir taraftan Abbasi halifesi nezdinde girişimlerde bulunmuş diğer taraftan da Şecerüddür'ün yakın çevresine baskı kurarak onun tahttan feragat etmesini sağlamışlardır.³¹ Aynı şekilde kadıların bir kısmı sultan Kuduz'u Moğollara karşı cihad etmesi için teşvik etmiş, bunun için bazı tedbirleri alabileceğine cevaz vermişlerdir. Bu bağlamda askerin teçhiz ve donanımı için her vatandaştan bir dinar alınabileceğine özellikle emirlerin ve onların aile fertlerinin -zorla da olsa- kıymetli eşyalarına el konabileceğine ve eli silah tutanların orduya alınabileceğine hükmetmişlerdir.³² Onlar bir yandan Moğol belasını def etmek için yöneticileri cihada teşvik ederken diğer taraftan toplumun ıslah edilmesi gerektiğini düşünmüş, bu bağlamda her türlü münkerata karşı önlem alınmasını ve bazı düzenlemelerin yapılmasını talep ederek gerçek zaferin ancak bu yolla mümkün olabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Sultan Baybars bu talepler doğrultusunda 662/1263 yılında bazı düzenlemeler yaparak "hamr" kapsamında değerlendirilen içecekleri, haşhaş ekimini ve rüşveti yasaklamış, yapılan içkilerin dökülmesini, içki içilen yerlerin, meyhanelerin ve günah işlenen yerlerin kapatılmasını, kısaca Müslümanların din ve ahlakına zarar veren şeylerin yasaklanmasını emretmiştir. Hatta 662/1267 ve 668/1269 yıllarında aynı sultan, Dimaşk'ın tamamında içkiyi yasaklamış, Yahudi ve Hristiyanların da bu kapsama dâhil olduğunu ilan etmiş ve bunlara uymayanlara müeyyideler uygulamıştır.³³

Ulemâ ve fukahânın Moğol saldırılarının arefesinde yöneticilerden böyle taleplerde bulunması anlaşılır bir durumdur. Zira içki, rüşvet ve zina gibi mefsedetler, cemiyet hayatını ve onun fertlerini iki şekilde etkiler. Birincisi: Bu tür münkerat Müslüman fertlerin samimi fikirlerini ifsad ederek cihad etme arzusunu köreltir. İnsa-

---

³¹ İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhur*, 1/287.

³² Sârimüddîn İbrâhim b. Muhammed b. Aydemir el-Alâi el-Mısri, *el-Cevheru's-Semîn fî siyeri mulûk ve's-selâtin*, thk. Muhammed Kemâluddîn (Riyad: 'Alemlü'l-kutub, 1985), 291; Makrizî, *es-Sülûk*, 1/515.

³³ Makrizî, *el-Hitat*, 1/199; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 49/59.

nın sağlam düşünebilme yetisine mani olduğu için onu çevresinde olan bitenden habersiz hale getirerek asıl amacından uzaklaştırıp düşmanın tuzağına düşürür. İkincisi: bu tür günahlar, insanların Allah'ın yardımına ve onun inayetine en çok muhtaç oldukları bir zamanda hem Allah'ın gazabının celbine hem de kullarına olan yardımın kesilmesine sebep olur. Nitekim Müslüman beldeler bu pozisyonlarıyla Moğol saldırılarına açık hale gelmiş ve kendilerini bu beladan uzak tutamamışlardır. Denebilir ki Müslüman âlimler, Moğol saldırıları öncesinde mefsedetini def'i, inayet ve nusretin celbi için siyasi ve ictimai yönlendirmelerde bulunmuş ve bunun için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Onlar, yöneticilerden kanuni düzenlemelerle toplumun ıslahını isterken halkın psikolojik çöküntülere ve manevi bunalımlara karşı dayanıklı olmaları için sabır ve sebatını arttırıcı teşviklerde bulunmayı da ihmal etmemişlerdir. Zira Moğollar öyle bir korku salmışlardı ki onların bir İslâm beldesine doğru harekete geçmelerinin haberi dahi o beldedeki Müslümanların kaçmasına ve şehri boşaltmasına neden olabilmekteydi. Nitekim 700/1300 yılında Moğolların Şam'a yöneldikleri haberi gelince insanlar, şehri terk edip Mısır ve Kerek gibi yerlere kaçmak istemişlerdir. Ancak İbn Teymiyye, teskin edici konuşmalar yaparak onlardan şehri terk etmemelerini talep etmiş, ayet ve hadislerle cihadın faziletini anlatarak; can, mal ve namuslarını korumak ve aynı zamanda beldelerini savunmak için onları cihada teşvik etmiştir.³⁴ Fakat tüm bu çabalar, Moğolların İslâm beldelerini işgal etmesine engel olamamıştır. Bu durumda yapılması gereken, işgalin zararlarını en aza indirmek için çalışmak ve bu konuda ümitsizliğe kapılmamaktır. Ulemâ ve fukahânın bir kısmı bu sebeple Moğolların verdiği görevleri kabul etmiş ve onların maiyetinde çalışmışlardır. Moğol işgalinden sonra onların maiyetinde görev alanlardan biri Şam'ın önemli fakihlerin-

---

³⁴ Alemuddin el-Kâsım b. Muhammed b. Yusuf el-Berzâli, *el-Muktefâ*, thk. Ömer Abdusselâm (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 2006), 3/120-121; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 14/57.

den Kemâluddîn Ömer İbn Bendâr et-Tiflîsî'dir (ö. 672/1273). O, Moğol idaresinde bulunan Şam, Musul ve Mardin gibi yerlerin kadılığı yapmış, ancak daima halkın hakkını müdafaa etmiş, onlara iyilikle ve şefkatle muamele etmiş, o makamı lekeleyen fiillerden uzak durmaya çalışmıştır.³⁵ Burada onun Moğolların yönetiminde görev almakla işgallerini meşru gördüğü ve onları kabullendiği eleştirisi yöneltilebilir. Fakat maslahat ve mefsedet dengesi açısından olaya bakıldığında durum değişebilir. Zira bu açıdan durum değerlendirildiğinde onun görev almasıyla oluşacak maslahat, onu reddetmesiyle meydana gelen mefsedetten daha fazla olabilir ve o da bunu hesaba katmıştır denebilir. Zaten onun görevdeki icraatları da bunu pekiştirir vaziyettedir. Nitekim Moğollar Dımaşk'ı işgal edince oradaki Hristiyanlar kibirlenerek Müslümanlara eziyet ve düşmanlık etmeye başlamış, Dımaşk'ın sokaklarında kutlamalar yaparak eğlence partileri düzenlemiş ve "*Gerçek din Hristiyanlık zuhur etti.*" diye bağırarak İslâm'ı ve Müslümanları kötülemeye başlamışlardır. Fıçılar dolusu içkileri mescitlerin önüne ve Müslümanların yüzüne dökerek onları küçük düşürmüş hatta haç gölgesinde Müslümanları yürütmeye zorlamış ve Emevi Camii'nin içinde içki içme cüretini göstermişlerdir. Tüm bunlar Müslümanları ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Bu olaylara şahit olanlardan bir kısım Müslümanlar, kadı ve fakihlerle birlikte Moğol idaresine giderek şikâyette bulunmuş, lâkin destek yerine hakarete ve eziyete maruz kalmışlardır.³⁶ İbn Bentâr et-Tiflîsî'ye yapılan eleştirinin benzeri sözü geçen kadı ve fakihlere de yapılabilir. Çünkü onlar gidip şikâyette buldukları için zımnen Moğol idaresini kabullenmiş sayılırlar. Ancak o günkü koşullarla beraber menfaat ve mefsedet dengesi göz önünde bulundurulduğunda onların bu tavrı, idareyi kabullenmekten ziyade tepkilerini, güçleri nisbetinde ortaya koyarak yapılanlara kayıtsız kalmadıklarının delili olarak da düşünülebilir.

---

³⁵ Yüninî, *Zeylu'l-mir'ât*, 3/64-65.

³⁶ Yüninî, *Zeylu'l-mir'ât*, 1/363; Seyfuddîn Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî, *Kenzu'd-durer ve Camiu'l-Ğurer* (Beyrut: Mesâdiru Tarihi Mısır el-İslâmiyye, 1994), 8/52; Makrizî, *es-Sulûk*, 1/512.

Dönemin ulemâ ve fukahâsından bazılarının düşmanla bir şekilde irtibata geçmesi ve bazı görüşmelerde bulunmaları bir kısım Müslümanlar tarafından düşman idaresini kabullenmenin ötesinde onlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nitekim Timur'un Dımaşk'a saldıracağı duyulunca Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk (ö. 815/1412) ve emirleri oranın halkını savunmasız bırakarak Mısır'a çekilmişlerdir. Bunun üzerine başta Kadu'l-kudât Takiyuddîn İbn Muflih olmak üzere beldenin kadı ve fakihleri, izlenmesi gereken yol/yöntem konusunda kendi aralarında görüşmeler yapmış, yapılan istişarelerden sonra Timur'dan emân dilemekten başka yol olmadığına karar vermişlerdir. Görüşmeler neticesinde Timur, Dımaşk halkına emân verdiğini belirten yazılı bir belgeyi onlara vermiş, onlar da bu emânı, Emevî Camii'nde okuyarak halkın can ve mal güvenliğinin emniyette olduğunu duyurmuşlardır. Ancak, Timur'un askerleri şehre girer girmez diğer şehirlere yaptıklarının aynısını yapmış, şehri yağmalamaya ve katliama girişmiş, halkı maddî ve mânevî her türlü sıkıntıya maruz bırakmışlardır. Olayın sonucu açısından meseleye bakıldığında ulemânın Timur ile görüşmesi, onlarla sanki gizli bir dayanışma içerisinde oldukları izlenimi verdiği için onları suçlu pozisyonuna düşürmektedir. Zira böyle bir işbirliğinin kabul edilmeyeceği açıktır. Fakat düşmanla yapılan görüşmelerin mutlak manada onlarla işbirliği anlamına gelmeyeceği de ortadadır. Nitekim bu olayda görüldüğü üzere ulemâyı Timur ile görüşmeye iten neden, Sultan Ferec'in halkı savunmasız bırakarak Mısır'a kaçmış olmasıdır. Bir anlamda mecbur kaldıkları için görüşmüşlerdir. Dolayısıyla onlar, bu görüşmeyi gerçekleştirerek güçleri oranında mefsedeti önlemeye çalışmışlardır. İbnü's- Sayrafi'nin ifadesine göre zikri geçen ulemâ, Timur'un Dımaşk halkını cezalandırmaması için yanına gitmiş, özellikle şehirde yaşlı ve hasta kişilerin kaldığını, diğerlerinin ise kaçtıklarını kendisine beyan ederek geride kalanların malları karşılığında canlarını bağışlamalarını is-

temişlerdir.³⁷ Bilindiği gibi şer'î makasıtta canın ve neslin muhafazası, malın muhafazasından önce gelir. Aynı şekilde usul-i fıkhıta iki mefsedetten birini yapma mecburiyeti hâsıl olursa daha hafif olanı tercih edilir ya da daha çok zarar, daha az olanıyla izale edilir gibi kaideler yer almaktadır. Buna göre İbn Muflih ve diğer ulamanın Timur'la görüşmesi zikredilen şer'î kaideler ışığında bir gerekliliğin ifadesi olarak yorumlanabilir.

3. Fukahânın Fikrî Yönden Moğollara Karşı Tavrıları

Fukahâ, Moğol saldırılarına karşı gerek cihad eden askerlerin mukavemetini gerekse halkın moralini güçlü ve zinde tutmak için zihni ve fikri bazı vasıtalara müracaat etmişlerdir. Bu vasıtalardan bazıları şu şekilde zikredilebilir.

Âlimler, öncelikle Moğolların başarısız olmaları ve saldırılarının akamete uğraması için Müslümanların cihadla beraber dua silahına da sarılmaları gerektiğini hatırlatmış bu konuda Allah'tan yardım dilemenin, ona el açmanın, tazarru ve niyazda bulunmanın önemine dikkat çekerek maddi hazırlıkların, donanımların ve teçhizatların ancak manevi yardımlarla gerçek zafere ulaşabileceğini duyurmuşlardır. Bunun için gerek fert gerekse cemaat bazında özellikle de namaz esnasında ve bilhassa kunut duasında Müslümanların zaferi ve düşmanın hezimetini için dua etmelerini istemişlerdir. 656/1258 yılında Moğollar, Bağdat'ı muhasara edince başta İbn Abdüsselâm olmak üzere farklı beldelerdeki âlimler, Müslümanların sadece sabah namazında değil, beş vaktin tümünde kunut duası okumaları için çağrıda bulunmuş ve İslâm askerlerinin zaferi için dua etmelerini istemişlerdir.³⁸ Yine Moğollar, 680/1281 yılında Şam civarındaki beldelere saldırıp Dımaşk'ta katliam yapınca Sultan Kalavun (ö. 689/1290) bu rezilliği önlemek için sefere çıkmış, bu seferin muvaffâkiyeti için Dımaşk'ın bütün cami ve mescitlerinde dualar edilmiş, namazlarda ve bilhassa kunut dualarında Allah'tan yardım

³⁷ Hatib el-Cevherî Ali b. Dâvûd es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-nufûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zemân* (Cumhuriyetu'l-Arabiyyetu'l-Müttehide: Matbaatü Dâru'l-kutub, 1970), 3/108.

³⁸ Yûninî, *Zeylû'l-mirât*, 1/89.

istenmiştir.³⁹ Bu tür duaların, Müslüman fert ve cemaatlerin acıyı yüreklerinde hissetmeleri adına bir uyarıcı görevini üstlendiği ve bir şiar olan namaz aracılığıyla bu uyarının toplumun tümüne kolaylıkla sirayet ettiğini söylemek mümkündür.

Hutbe ve vaaz, toplumun geniş katmanlarına ulaşmada en önemli iletişim araçlarından biridir. Bu iki iletişim aracı iyi kullanıldığı, amaçları ve hedefleri iyi belirlendiği ve şartlar da bunu desteklediği takdirde semeresinin ve faydasının da olacağı kesindir. Müslüman âlimler bunun farkında olduklarından Moğol saldırıları esnasında bu iki iletişim aracını aktif olarak kullanmışlardır. Moğol saldırıları esnasında Sultan Kuduz, İbn Abdüsselâm'ı büyük bir divanı oluşturmak için görevlendirmiş ve oraya önemli hatip ve vaizlerin alınmasını talep etmiştir. Divanda görevlendirilen vaiz ve hatipler, Moğolların Müslümanların ırz ve namusunu çiğnediklerini, mukaddes değerleriyle alay ettiklerini, mescit ve camilere saldırdıklarını, yaşlı, çocuk ve kadın demeden insanları vahşice katlettiklerini, dolayısıyla bu katliamları durdurmak için Allah yolunda savaşmak gerektiğini ve onun faziletini hatırlatarak onları Allah için cihada teşvik etmişlerdir. Bu teşviklerin neticesinde halkta öyle bir duyarlılık oluşmuş ki artık neredeyse her evde, her mecliste ve her ortamda cihadla ilgili mevzular konuşulur olmuştur.⁴⁰ İbn Abdüsselâm'ın dâhil olduğu ulemâ ve fukahânın vaaz ve hutbeleri, adeta bir seferberlik gibi ictimai hayatın bütününe etkilemiş, kamuoyunda meşru müdafaa hak ve bilincini harekete geçirmiştir. Nitekim kısa zaman sonra yapılan Aynicâlût savaşında Müslümanlar, Moğolları hezimete uğratarak bu bilincin semeresini elde etmiştir.

Ulemâ ve fukahâ, Müslümanları Moğol tehlikesine karşı, dua, vaaz ve nasihatlarıyla bilinçlendirmenin yanı sıra yazdıkları eserlerle de onları aydınlatıp harekete geçirmiş ve aynı zamanda gelecek

---

³⁹ Yünîni, *Zeylû'l-mir'at*, 4/91; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/344.

⁴⁰ Muhammed ez-Zuhayli, *el-İz b. Abdüsselâm Sultânü'l-'ulemâ ve bâi'u'l-mulûk* (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1992), 247-248.

nesiller için ibret verici hadiseleri kayıt altına alarak tarihe not düşmüşlerdir. O dönemde telif edilen eserlerin bir kısmı cihadın gerekliliğini ve faziletini konu edinirken bir kısmı da Müslümanlarla Moğollar arasında cereyan eden savaşların seyrini konu edinmiştir. Bu dönemin önemli müelliflerinden biri İzz b. Abdisselâm'dır. Yukarıda da geçtiği üzere İbn Abdüsselâm Moğollarla mücadele konusunda siyasilere üzerinde etkili olduğu gibi, ulemâ ve avam üzerinde de etkili olmuş, onların duyarlılığını artırmak için aktif rol almış, vaaz ve irşadlarıyla ve yazdığı eserlerle o günkü insanlara faydalı olmuş ve gelecek nesiller için de iyi bir miras bırakmıştır. O, mevzuyla ilgili "*Ahkamu'l-cihad ve fedâiluhu*" adıyla önemli bir eser yazmıştır. Müellif, eserde hem cihadın faziletini ve sevabını nazara vererek insanları cihada teşvik etmiş, hem de onun ihmalinden doğan zararları hatırlatarak cihadın terk edilmemesi gereken bir görev olduğunu vurgulamıştır. Eser, el kitabı şeklinde olup sade ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Bu da onun taşınmasını ve elden ele dolaşarak geniş halk kitlelerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır.⁴¹ Kâdu'l-kudât Bedruddîn Muhammed b. İbrâhim İbn Cemaâ (ö. 733/1333) da cihad ve onun fazileti konusunda iki eser telif etmiş, birine *Tecnîdu'l-ecnâd ve cihâtü'l-cihâd*, diğerine de *Müstenedü'l-ecnâd fî fedli'l-cihâd* adını vermiştir. İkinci eser, 1983 yılında Irak kültür bakanlığı tarafından neşredilmiştir. Müellif, mukaddimede, onu sultanın isteğiyle insanları cihada teşvik etmek için yazdığını belirtmiştir. O, söz konusu eseri otuz bap şeklinde kaleme almış, son babı da Rum, Türk (Moğol)⁴² ve Yahudilerle savaşıma ayırmıştır. Ebû zekeriyyâ Muhyiddîn b. Nuhas (ö. 803/1401) da *Meşâriu'l-eshvâk ilâ mesâri'i'l-uşşâk ve mesîru'l-ğerâm ilâ Dâri'l-İslâm* adıyla bir eser telif etmiştir. Müellif, eserin telif gerekçesini mukaddimede şu şekilde açıklamıştır: *İstedim ki cihadın faziletini ifade eden bütün malumatları bir araya getirerek insanları öyle bir teşvik edeyim ki*

---

⁴¹ Eser, 1996 yılında İyâd Hâid'in tahkiikiyle Dâru'l-fikr tarafından neşredilmiştir.

⁴² Türk-Moğol soyları ve bunların ilişkileri için bk. Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2002), 416.

*gaflete bürünmüş özlerini uyandırayım, çökmüş azimlerini ayağa kaldırayım, donuk kalplerini yumuşatayım, övülen parlak yönlerini hatırlatayım.*⁴³ Müellif, söz konusu eseri, otuz üç bölüme ayırarak her birinde cihadın faziletini nazara sunmakta, Allah yolunda şehit olmanın önemini açıklamakta, cihad ve ilgili kavramların şer'i ahkâmdaki yerini izah etmeye çalışmaktadır. Moğol saldırıları konusunda eser yazanlardan biri de fıkıhçı ve tarihçi kimliğiyle bilinen Şihabüddin Ebû Şâme'dir (ö. 665/1266). O "*ez-Zeylû ale'r-revdateyn*" adlı eserinde Irak ve Bilâd-ı Şam bölgelerini işgal ederek Abbasi halifesini katleden, halka zulüm ve işkence yapan Moğol saldırılarına detaylı olarak yer vermiştir. Bu eserin önemi, müellifinin bizzat o dönemde yaşamış olması ve yaşanan olaylara doğrudan şahit olmasıdır. Müellif eserinde Moğolların saldırılarından bahsederken onları sürekli kötüleyerek lanet okumakta buna mukabil, Müslümanların Aynicâlût savaşındaki muzafferiyetinden dolayı Allah'a şükretmektedir. Örneğin eserinin muhtelif yerlerinde Moğollardan bahsederken "*Tatarlar/Moğollar, -Allah, emellerini boşa çıkartsın-Bağdat'ı işgal ettiler*"⁴⁴, başka bir yerde "*Tatarların Musul'a vardıkları haberi geldi. Allah onlara lanet etsin*"⁴⁵ diğer bir yerde de "*Bu gece Tatarlar Dimaşk'ta hezimete uğradılar. Allah'a hamd ve şükür olsun*"⁴⁶ demektedir. Görüldüğü üzere Ebû Şâme, salt tarihi olayları aktarmakla yetinmemiş, Moğolların ne kadar kötü olduklarını zikrederek dolaylı da olsa Müslümanların bu belaya karşı uyanık olmalarını ve tedbir almaları gerektiğini hatırlatmıştır. İzzuddin İbn Şeddâd (ö. 684/1285) da Moğol saldırılarını konu edinen iki eser kaleme almıştır. Onlardan biri "*el-İ'lâku'l-hatîre fî zikri umerâi Şam ve'l-cezîre*", diğeri de "*Târîhu'l-melik Zâhir*" dir. Müellif birinci

⁴³ Ahmed b. İbrahim, *Meşâriu'l-eşvâk ila mesâri'l-uşşâk* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 72.

⁴⁴ Ebû'l-Kâsım Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim el-Makdîsi Ebû Şâme, *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn (terâcimü ricâli'l-karneneyn es-sâdis ve'sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2002), 304.

⁴⁵ Ebû Şâme, *Zeyl*, 334.

⁴⁶ Ebû Şame, *Zeyl*, 329.

eserinde 1260 yılında gerçekleşen olaylara yer vermiş bu çerçevede Moğol hâkimiyetine geçen Müslüman beldelerin durumunu zikrederken halkın nasıl kötü muamelelere tabi tutulduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁷ İki ciltten oluşan İkinci eserinin birinci cildi kaybolmuş, ikinci cildi ise tabedilmiştir. Bu ciltte müellif, 670/1272-676/1278 yılları arasında cereyan eden hadiseleri ele almış ve dolaylı da olsa Moğolların icraatlarına karşı Müslüman ulemâ ve fukahânın tavırlarına yer vermiştir.⁴⁸ Moğol saldırılarına dikkat çeken ve tarihçi kişiliğiyle öne çıkan âlimlerden biri de Şâfî b. Ali'dir (ö. 730/1329). O, "*el-Fadlû'l-me'sûr fî sîreti'l-melik el-Mansûr*" adlı eserinde Memlûklerin Haçlı ve Moğol saldırılarına karşı mücadelelerini konu edinmiştir. Müellif, Sultan Kalavun'un özel kâtipliği gibi bir görevi de icra ettiğinden eserinde tafsilatlı bilgi ve belgelere yer verebilmiştir.⁴⁹ Yine tarihçi Kutbeddîn Musa b. Muhammed el-Yünînî (ö. 726/1325) "*Zeylu Mirâti'z-zeman*" adlı eserinde Irak ve Bilâd-ı Şam bölgelerindeki Müslümanların Moğollara karşı vaziyetlerini bizzat kendi gözlemlerine dayanarak ve Zehebi gibi başka tarihçilerden nakiller yaparak izah etmeye çalışmıştır.

Fukahânın Moğollara karşı kullandıkları önemli mücadele vasıtalarından biri de şüphesiz ki fetvalardır. Fakih bir kişinin sorulan fihhi bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm "fetva" olarak tanımlanmıştır.⁵⁰ Bilindiği üzere şer'î bir konu hakkında fetva yayınlamak, ulemânın en önemli mesuliyet alanlarından biridir. Bu fetva ister, daha önceki ulemânın görüşlerini ifade eden bir konuda olsun ister dini, siyasi, ictimai ve iktisadi hayatla alakalı varsayımlara dayalı bir mevzuyla ilgili olsun durum değişmez. Zira fetva, şer'î meselede muhataba nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren bir fener konumundadır. Bu nedenle fetva, Hz.

⁴⁷ İbn Şedâd, İzzuddîn Muhammed Ali b. İbrâhim, *el-İ'lâku'l-hattire fî zikri ulemâi Şam ve'l-Cezîre* (Dımaşk: Vizâretu's-sekâfe, 1991), 9-10.

⁴⁸ İbn Şeddâd, *Târihu Melik ez-Zâhir*, 18.

⁴⁹ Şâfî b. Ali el-Askalânî *el-Fadlu'l-me'sûr min sîreti'l-Sultani'l-meliki'l-mensûr* (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1998), 25.

⁵⁰ Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1995), 12/486-487.

Peygamber döneminden itibaren tarih boyunca Müslümanların dini hayatının düzenlenmesi ve yönlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Moğolların İslâm beldelerine doğru ilerlemesiyle beraber yayınlanan bazı fetvaların içeriği Müslüman ulemânın Moğollara karşı tavrını yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu sebeple o dönemde ulama tarafından verilen fetvalardan bazılarını zikretmede yarar olacaktır.

Sultan Kuduz, 658/1260 yılında Moğollarla yapılacak olan Aynicâlût savaşı için hazırlıklara girişmiş bunun için bir ilim meclisini toplayarak devlet hazinesinin yetersizliğini ileri sürerek onlardan söz konusu savaşın teçhizatı ve gideri için halktan yeni bir vergi alınıp alınamayacağını müzakere etmelerini istemiştir. İbn Abdüsselâm, İbnü'l-'Adîm ve Kâdu'l-kudât Bedruddîn Hasan es-Sencârî (ö. 663/1264) gibi bilinen âlimlerin de yer aldığı bu toplantıda mevzu tartışılmıştır. İbn Abdüsselâm, savaşın meşruluğu gerekçe gösterilerek halktan yeni bir vergi talep edilemeyeceğini şöyle izah etmiştir: *Düşman, Müslümanların kapısına dayandığında imam (Sultan) onlarla savaşmak zorundadır ve bunun için ihtiyaç duyduğu maddi desteği halktan alabilir. Ancak bu desteği alabilmesi için beytülmalde hiçbir şeyin kalmaması gerekir. Ayrıca devlete ait olup değer ifade eden ya da askerinin elinde bulunan at, silah gibi zaruri ihtiyaçlar dışında kalan kıymetli eşyaların satılıp ihtiyacın karşılanması gerekir. Devletin ya da askerinin elinde yüklü miktarda mal bulunduğu halde vatandaşlardan vergi toplamak caiz değildir.*⁵¹ Orada bulunan diğer âlimler de aynı istikamette görüş beyan edince fetva buna göre yayınlanmıştır. Sultan Kuduz, bu fetvaya dayanarak emirlerden ve varlıklı askerlerden ihtiyaç duyduğu kadar mal alabilmiş ve büyük bir zafer elde etmiştir. Bu zaferin elde edilmesinde zikri geçen fetvanın da etkisi vardır denebilir. Zira meşru vasıtalarla askerinin donatılmasına ve hazırlanmasına sebep olmuştur. Bu fetva, daha sonra, dev-

⁵¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13/250; Makrizî, *es-Sulûk*, 1/507; İbn Tağriberdî, *en-Nucumu'z-zâhire*, 7/72.

let yetkililerinin savaş hazırlığı için çıkartmak istedikleri vergiler için emsal teşkil etmiştir. Nitekim 699/1299/ yılında Moğolların Şam tarafına saldırmaları üzerine Melik Nâsır, askerlerin teçhiz ve iaşesi için yeni bir vergi alınması hususunda ulemâdan fetva talep etmiş, bu talebini resmi bir yazıyla kâdu'l-kudât İbn Dakıku'l-İyd'e (ö. 702/1302) ileterek onun konuyla ilgili muvafakatını almaya çalışmıştır. İbn Dâkık, bu talebe olumsuz yanıt verince, sultanın adamları, hazine malının yetersizliğini ileri sürerek ısrarcı olmuş, benzer durumun Sultan Kuduz ile İbn Abdüsselam arasında cerayan ettiğini ve söz konusu fakihin meseleye olumlu yaklaştığını hatırlatmışlardır. Bu hatırlatma üzerine o, İbn Abdüsselam'ın konu hakkındaki görüşünün bazı şartlara mebni olduğunu şöyle izah etmiştir: *Sultan Kuduz, emirlerin mal ve mülklerini, onların eş ve çocuklarına ait zinet eşyalarını getirip bütün varlığın bunlardan ibaret olduğuna yemin etmiş ve bu miktarın savaş giderleri için yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Tüm bunlardan sonra İbn Abdüsselam onun yeni vergi talebine muvafakat etmiştir. Şu dönemde ise bildiğim kadarıyla emirler, servetlerine servet katmakta çocukları lüks ve ihtişam içerisinde bir hayat sürmekte öyle ki onların ihtiyaçlarını giderdikleri helalar, gümüşten yapılmakta, eşlerinin giydikleri ayakkabılar türlü türlü cevherlerle süslenmektedir.*⁵² İbn Dâkıkü'l-İyd, tıpkı İbn Abdüsselam gibi gayr-i meşru vasıtalarla cevaz vermeyerek meşru bir hedefe ancak meşru vasıtalarla ulaşabileceğine dikkat çekmiştir.

Fukahâ, siyasi kaostan yararlanıp halka zulmederek din ve namuslarını çığneyenlerin öldürülebileceğine fetva verdikleri gibi,⁵³ Müslüman kisvesi altında İslâm beldelerine saldıranlarla da savaşabileceğine ve onların öldürülebileceğine hükmetmişlerdir.⁵⁴ Bilindiği gibi İran'da kurulan İlhanlı devleti, Moğol imparatorluğunun hükmettiği topraklar üzerinde kurulduğundan onun devamı niteliğindedir. Şu var ki 1295 yılında İlhanlı devletinin hükümdarı Gâzân

⁵² Makrizî, *es-Sülük*, 2/327.

⁵³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir ed-Dimeşki, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-beşer* (Kâhire: el-Matbaatu'l-Huseyniyyetu'l-Misriyye), 4/44.

⁵⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13/237; Makrizî, *Sülük*, 1/462.

Han (ö. 703/1304) İslâmiyet'i kabul ettiğini duyurunca devlet kademelerinde ve askeriyede Müslümanlar da yer almaya başlamıştır. Ancak devletin savaş politikasında fazla bir değişiklik olmadığı için İslâm beldelerine saldırıp oraları yağmalamaya devam etmişlerdir. Bununla beraber İlhanlılarla savaşmanın ve onları öldürmenin caiz olmayacağı haberi Müslüman halk arasında yayılmıştır. Bu haberi yayanların gerekçesini şöyle izah etmiştir: Allah ve resulünün öldürülmesini emrettiği topluluklar, meşru yönetime karşı koyup isyan edenlerdir. Böyle topluluklara bâği denir. İlhanlılar ise Müslümandır ve baştan beri Memlûklere tabi olmamışlardır ki onlara karşı çıkmakla bâği olsunlar. İbn Teymiyye, bu iddialara karşı çıkmış, sadece bâğy gerekçesiyle değil, başka gerekçelerle de İlhanlılarla savaşılabilceğini izah etmeye çalışmıştır. O, İlhanlıları, Haricilere benzeterek şöyle demiştir: *Bunlar Hariciler gibidir. Zira Hariciler, Hz. Ali ve Hz. Muaviye'ye karşı çıkarken hakkı ikame etme konusunda onlardan daha layık olduklarını söylemiş, kendi masiyetlerini ve zulümlerini görmeyip, Müslümanları kendilerine destek vermemekle suçlamışlardır. Moğollar (ilhanlılar) ise haricilerden çok daha fazla Müslümanlara zulmetmiş ve zarar vermişlerdir. O halde onlarla savaşmak vaciptir.* O, bu konudaki düşüncesini pekiştirmek için şunu da ifade etmiştir: *Şayet onların tarafında yer aldığımı ve hatta başımın üstünde Mushaf taşıdığımı görseniz yine de beni öldürünüz.*⁵⁵ Burada İbn Teymiyye, Moğollarla savaşmanın meşruluğunu iki açıdan değerlendirmiştir. Birincisi: Müslümanlık vasfını savaşmaya mani görmemiştir. Ona göre bir topluluk sadece Müslüman olduğu için onlarla savaşmaktan vazgeçilemez. Nitekim Haricilerle savaş yapıldığı gibi bâği olanlarla ve zekât vermeyenlerle de savaşılmıştır. Hâlbuki bu grupların hepsi kendilerini Müslüman kabul etmişlerdir. Dolayısıyla ona göre Moğollarla savaşmanın önünde bir engel yoktur. İkincisi: Yapılan şeylerin keyfiyeti, savaşı meşru kılmanın gerekçesi olarak kabul edilebilir. Nitekim Müslüman Moğollar (İl-

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/28.

hanlılar), 699/1299 yılında Şam'a girdiklerinde Küffarın yaptıklarının aynısını yapmıştır. Ayrıca onların askerlerinin çoğu namaz kılmadığı gibi ne İslâm'ın şiarı olan ezanı okutmuş ve ne de namaz kıldırarak imam bulundurmışlardır. Devletleri ise dini esaslara değil, irki temellere dayanmıştır. Onlara itaat eden kafir de olsa vali olarak atanabilmiş, muhalefet eden ise Müslüman da olsa düşman olarak tanınabilmiştir. İbn Teymiyye'ye göre tüm bunlar, onlarla savaşmanın meşru gerekçeleridir.⁵⁶

4. Fukahânın Askeri Mücadeleye İştirakleri Açısından Moğollara Karşı Tavrıları

Ulemâ ve fukahâ, siyasi ve sosyal alanlarda olduğu gibi askeri alanlarda da Moğollarla mücadele etmiş ve bunun için birçok vasıtaya başvurmuşlardır. Fukahânın Moğollarla askeri alanla ilgili mücadelelerini, onların savaşa katılmaları, esirler arasında bulunup onlara moral vermeleri ve işkencelere göğüs germeleri şeklinde üç başlıkta ele almak mümkündür. Şimdi bunları sırasıyla incelemeye çalışalım.

Bilindiği üzere düşmanla savaşmak diğer bir ifadeyle cihad, genel olarak farz-ı kifâye olarak kabul edilmiş ancak bazı durumlarda bunun farz-ı ayna dönüşebileceği de belirtilmiştir. Fukahâ savaşmanın bütün Müslümanlar için bir zaruret haline geldiğini gördüklerinde hem bir vecibe olarak hem de Müslüman askerleri teşvik edip cesaretlendirmek maksadıyla yapılan savaşlara katılmış ve bu yolda canlarını feda etmişlerdir. Moğollarla yapılan savaşlara kaç âlimin katıldığı ve onlardan kaçının öldürüldüğünü tam olarak tespit etmek zordur. Fakat dönemi konu edinen kaynaklar, mevzuyla ilgili bazı bilgiler vermektedir. İbn Battutâ'nın (ö. 770/1368) İbn Hac'dan (ö. 737/1336) alıntılacağı bilgiye göre sadece Bağdat'ta ilim ehlerinden yirmi dört bin kişi öldürülmüştür.⁵⁷ İbn Recep'te (ö.

⁵⁶ Ebu'l-Abbâs Takiyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin el-Harrânî, *Mecmu'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medînetü'n-Nebeviyye: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995), 28/505.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. İbrâhim İbn Battutâ, *Rihletü İbn Batûta (Tuhfetü'n-nazâr fî ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr (er-Ribât:*

795/1393) yer verilen bir olay, adeta durumu pekiştirir vaziyettedir. Orada ifade edildiğine göre Ebû Hamid el-Mafrâzî, Bağdat'tan Me-rağ'a döndüğünde Moğol katliamından geriye kalan ulemâ hakkında kendisine sorulmuş, o da Takiyuddîn el-Cesûki'den başka fikhın usul ve fûrûunu bilen bir âlimin kalmadığını belirtmiştir.⁵⁸ Tarihçilerin kaydettiğine göre Aynicâlût savaşına bir grup âlim katılmış, askerlerin birlik, sebat ve şehadete arzularını artırmak için onları savaşa teşvik etmiş, savaş alanlarında sürekli olarak cihad ve sabırla ilgili ayet ve hadisleri okuyarak manevi yönden onların canlı kalmalarını sağlayıp İslâmî hamiyet ve hassasiyetlerini geliştirmişlerdir.⁵⁹ Yine târihi verilerden anlaşıldığına göre âlimlerden bazılarının yaşı hayli ilerlemesine rağmen yine de bu savaşlara iştirak etmişlerdir. Nitekim divân(derç) kâtipliğini yapan ve aynı zamanda kadı olan Ebû'l-Mehâsin Şemsüddîn el-Mısırî, Moğollarla Humus civarında yapılan savaşta şehit düşerken yetmiş yaşını geçmiş bulunmaktaydı.⁶⁰ Aynı şekilde Ba'lebek ve Humus kadığını yapan Ebû Zekeriyâ Tâcüddîn Yahyâ, altmış yaşın üzerinde olduğu halde adı geçen savaşa katılmış ve şehid düşmüştür.⁶¹ Bu hadiseler fukahânın yaşlarına, konumlarına ve mücadele esnasında tehlikenin boyutuna bakmaksızın savaş meydanlarında yer aldıklarını, din ve beldeleri için canlarını feda etmekten çekinmediklerini ortaya koymaktadır.

Fukahânın bir kısmı ya Müslüman askerlerle beraber savaş meydanlarında ya da İslâm beldelerinin istilâsı esnasında Moğollara esir düşmüştür. Nitekim 656/1258 yılında Moğollar Bağdat'ı işgal edince binlerce Müslümanı kılıçtan geçirmiş bir o kadarını da esir

Ekâdimiyyetü'l-memleketü'l-mağribiyye, 1417), 1/138.

⁵⁸ Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005), 4/190.

⁵⁹ Fayd Hammâd Muhammed Âşûr, *el-Cihâdu'l-İslâmî didde's-Salîbiyyîn ve'l-Moğol fi'l-'asri'l-Memlûki* (Lübnan: Câmîatü'l-İskenderiyye, Doktora Tezi, 1995), 113.

⁶⁰ Yünîni, *Zeylü'l-mir'ât*, 4/133; Berzâlî, *el-Muktefâ*, 1/524.

⁶¹ Berzâlî, *el-Muktefâ*, 1/524.

almışlardı.⁶² Şu hususun da vurgulanmasında fayda vardır: Moğollar, İslâm beldelerine hâkim olunca özellikle o beldelerin âlimlerini hedef almış ve onları ciddi eziyetlere maruz bırakmışlardır. Zira Moğollar, kendilerine karşı mukavemetin ulemâdan geldiğini gayet iyi biliyorlardı. Bu sebeple Müslüman ahaliyi kendi âlimlerinden yoksun bırakmak için birçok âlimi katletmişlerdir. “*Moğol İstilasında Bağdat ve Bilâd-ı Şam Ulemâsının Konumu*” adında bir çalışma yapan Hamîs b. Ali b. Seyf er-Revâhî, sadece Bağdat ve Haleb’in işgali sırasında Moğolların işkencelerine maruz kalarak şehit olan ve kayıtlara geçen yüzden fazla âlimin ismini zikretmiştir.⁶³ Bu âlimlerden bazılarının cesedi, hayvan mezbelesinde günlerce kalmış ve köpekler tarafından parçalanarak yenmiş, bazılarının vücutları parçalara ayrılarak sokaklara atılmış, bazıları da koyun kesilir gibi kesilmiştir.⁶⁴ Tüm bu işkenceler ve öldürmeler, âlimlerin ve fakihlerin Moğol saldırıları karşısındaki pozisyonunun bir kanıtı olarak da gösterilebilir. Hâlbuki Moğollar muhasara öncesinde bir ferman çıkarıp şehrin her tarafına dağıtarak kendileriyle savaşmayan âlim, kadı, tüccar ve şehrin ileri gelenlerine eman vereceklerini ilan etmiş ve sayılan grupları kendi tarafına çekmeye çalışmışlardır. Aslında “Cengiz Han yasaları” olarak bilinen Moğol kanunları,⁶⁵ yukarıda sayılan grupların özellikle din adamlarının can ve mal güvenliğini garanti altına aldığı halde uygulamada bunun aksi görülmüş; Moğollar, istilâ ettikleri yerlerde öncelikle Müslümanların kutsallarına saldırmış, mabedlerini yağmalayıp tahrip etmiş ve din adamlarını da işkence ederek öldürmüşlerdir.⁶⁶

⁶² İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu’z-zâhire*, 7/50-52.

⁶³ Hamîs b. Ali b. Seyf er-Revâhî, *Mevkifu’l-ulemâi’l-Müslimin fi’l-Irak ve Bilâdi’s-Şâm mine’l-gazvi’l-Moğoliyyi*” (Ammân: Câmîatü Âli Beyt Külliyyetü’l-âdâb ve ‘ulûmi’l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 122-123.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/235-236; ‘Âynî, ‘*Akdü’l-cemân*, 1/174.

⁶⁵ Moğolların din adamlarına bakışı ve Cengiz Han yasaları için bk. ‘Alâaddîn Ata Melik b. Bahâuddîn el-Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 101-103; Fethi Gedikli, “Yasa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43/336.

⁶⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu’z-zâhire*, 7/49; el-Yûnîni, *Zeylû mir’âti’z-zemân*, 1/85.

Sonuç

Moğol istilâsı, Abbasilerin ancak Bağdat ve çevresindeki birkaç şehre hükmedebilecek kadar zayıfladığı, onların ve diğer İslâm ülkelerinin hamisi konumunda olan Büyük Selçuklu devletinin de yıkılıp yerine yeni devlet ve beyliklerin kurulduğu döneme denk gelmiştir. Diğer bir ifadeyle yeni devletler ve beylikler henüz kurulma ve birbirlerine hâkimiyet kurma aşamasında iken Moğol istilâsı başlamıştır. İslâm ülkeleri siyaseten zayıf ve dağınık bir yönetim sergilediğinden Moğollara karşı koymada zorlanmışlardır. Haçlı seferlerinin ve Haşhaşilerin yıpratıcı faaliyetleri Moğolların işini daha da kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla onlar, İslâm ülkelerine saldırırken ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan, başta Buhara, Semerkant, Nişabur olmak üzere İslâm ülkelerinin önemli ilim merkezlerini yağmalamış, daha sonra Azerbaycan ve İran'daki İslâm varlıklarını tahrip etmiş, oradan da İslâm medeniyetinin en güzel eserlerini barındıran ve aynı zamanda hilafetin merkezi olan Bağdat'ı yakıp yıkmışlardır. Özellikle nadir eserleri ihtiva eden kütüphaneleri ve ilim merkezlerini hedef almış, yüzbinlerce Müslümanı katletmiş, on binlerce âlim ve fukahâyı öldürmüşlerdir. Anadolu ve Şam bölgelerini de istilâ eden Moğollar, nihayet, Mısır üzerine yürürken Aynicâlût savaşında durdurulabilmişlerdir.

Bu büyük felaket karşısında başta siyasiler olmak üzere toplumun farklı kesimlerinde büyük bir korku ve panik oluşmuş, yöneticilerin halk üzerindeki baskıları artmış, gayr-i İslâmi ve ahlâkî uygulamalar çoğalmış, toplumda ümitsizliğe bağlı olarak cihad etme isteği azalmış, fakru zaruretle beraber salgın hastalıklar baş göstermiştir. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen ulemâ ve fukahâ önemli sayılabilecek görevler icra etmişlerdir. Onlar, yöneticileri Moğollarla savaşmaya teşvik etmiş, savaş seçeneğinin olmadığı durumlarda Müslümanların maslahatı için elçilik görevlerinde bulunmuşlardır. Fukahâ, özellikle Moğol ve haçlı tehlikesine karşı Müslüman ülke liderlerinin dâhili çekişmeleri bir tarafa bırakarak birlik içinde hareket etmelerini istemiş ve bunda da nispeten muvaffak olmuş-

lardır. Müslüman yöneticilerin din ve maslahata uygun düşmeyen uygulamalarını cesaretle eleştirebilmiş, bu anlamda gayr-i meşru vasıtalarla meşru hedeflere ulaşmanın doğru olmayacağını açıkça beyan etmekten çekinmemişlerdir. Bunun da ötesinde yöneticilerin Moğollarla mücadele tarzlarında zaaf gördüklerinde halkın ve İslâm'ın genel maslahatı adına o yöneticiye karşı çıkmanın zorunluluk arz ettiğine hükmetmişlerdir. Fukahâ, Müslümanların Moğollar karşısında tutunamamalarının gerekçelerini kendi perspektiflerinden değerlendirmiş, gidişatın Müslümanlar lehine değişebilmesi için yapılması gereken hususları yöneticilere arz etmiş, halk üzerinde bulunan ağır vergilerin kaldırılması, içkinin ve meyhanelerin yasaklanması, ahlaka mugayir bazı uygulamaların kısıtlanması konusunda isteklerini kabul ettirmişlerdir. Onlar, Moğollara karşı Müslüman yöneticilere uyarı ve nasihatlerde bulunurken kamuoyunu bilinçlendirmek için büyük gayret sarf etmiş, minber ve kürsülerde halkı sürekli cihada teşvik etmiş, onları bilinçlendirmek ve cihad arzularını zinde tutmak için eserler telif etmiş, buldukları yerleri terk etmemeleri gerektiğini hatırlatmış ve askerlerle beraber bizzat harbe iştirak etmişlerdir.

Fukahâ, tüm girişimlerine rağmen Moğolların istilâsına engel olamadıkları durumlarda daha büyük mefsedetlerin önlenmesi için düşman tarafından önerilen idari ve kazai görevleri kabul etmiş, ancak dinin ve neslin korunmasına zarar veren ya da halkın maslahatına muhalif olan fiillerden uzak durmaya özen göstermişlerdir. Nitekim Müslüman halk, Moğol hâkimiyetinde görev alan umera ile ulemâyı aynı tutmamış, Moğolların çekilmesiyle ümerayı onlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle suçlarken, ulemâyı aynı suçlamayı yöneltmemiş ve önceki görevlerinde kalmalarına rıza göstermişlerdir.

Kaynakça

Ağaldağ, Sebahattin. "Moğol Devleti". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ahmed b. İbrahim. *Meşâriu'l-eşvâk ila mesâri'l-uşşâk*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

Ahmet Vehbân. *el-Mâverdi Râidu'l-fikri's-siyâsiyyi'l-İslâmiyye*.

- İskenderiye: Dâru'l-Câmiati'l-cedideti li'n-neşr, 2001.
- Arslan, İhsan. Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı. *Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 1011-1027.
- Askalânî, Şâfiî b. Ali el-Mısrî. *el-Fadlu'l-me'sûr min sîreti'l-Sultani'l-meliki'l-mensûr*. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1998.
- Âşûr, Fayd Hammâd Muhammed. *el-Cihâdu'l-İslâmî didde's-Salîbiyyîn ve'l-Moğol fi'l-'asri'l-Memlûkî*. Lübnan: Câmiatü'l-İskenderiyye, Doktora Tezi, 1995.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsa. *'Akdu'l-cemân fi târihi ehl-i'z-zemân*. thk. Muhammed Muhammed Emin. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-kutubi'l-vesâik, 2010.
- Azmi Abd Muhammd Ebû Ulyân. *Mesîretu'l-cihâdi'l-islâmî dide's-salîbiyyîn fi 'ahdi'l-Memâlik*. Ammân: Dâru'n-nefâis, 1990.
- Berzâlî, Alemüddîn el-Kâsım b. Muhammed b. Yusuf. *el-Muktefâ*. thk. Ömer Abdusselâm. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 2006.
- Cüveynî, Ebû'l-muzaffer 'Alâaddîn Ata Melik b. Bahâiddîn Muhammed. *Târih-i Cihânguşâ*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Ebû Şâme, Şîhabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdîsi. *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn (terâcimü ricâli'l-karneneyn es-sâdis ve's-sâbi'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Ebû Şâme, Şîhabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdîsi. *Kitâbu'r-ravdeteyn fi Ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Gedikli, Fethi. "Yasa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ğamidî, Ali b. Muhammed Ali Avde. *Bilâdu's-Şâm kubeyli'l-gazvi's-salîbî*. Mekketü'l- Mükerra: Mektebetu'l-Feysaliyye, 1984.

- Hamîs b. Ali b. Seyf er-Revâhî. *Mevkifu'l-ulemâi'l-Müslimin fi'l-Irak ve Bîlâdi's-Şâm mine'l-ğazvi'l-Moğol*. Ammân: Câmîatü Âli Beyt Külliyyetü'l-âdâb ve 'ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ira M. Lapidus. *İslâm Toplumları Tarihi*. çev. Yasin Aktay. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *Rihletü İbn Batûta (Tuhfetü'n-nazâr fi ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr*. 5 Cilt. er-Ribât: Akâdemiyetü'l-memleketü'l-mağribiyye, 1417.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek. *Kenzu'd-durer ve Camiu'l-Ğurer*. 8 Cilt. Beyrut: Mesâdiru Tarihi Mısır el-İslâmiyye, 1994.
- İbn Dokmak. *el-Cevheru's-Semîn fi siyeri mulûk ve's-selâtîn*. thk. Muhammed Kemâluddîn. b.y.: 'Âlemu'l-kutub, 1985.
- İbn İyâs, Ebû'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Şihâbiddîn Ahmed. *Bedâiu'z-zuhur fi vekâi'i'd-duhûr*. thk. Muhammed Mustafa, 5 Cilt. Frankenstein: Dâru'n-neşr, 1975.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir ed-Dimeşkî. *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-beşer*. 4 Cilt. Kâhire: el-Matbaatu'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyye, ts.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şirî. 15 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-turâs, 1988.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî. *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.
- İbn Şedâd, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed Ali b. İbrâhim. *el-İ'lâku'l-hatîre fi zikri ulemâi Şam ve'l-Cezîre*. 3 Cilt. Dimaşk: Vizâretu's-sakâfe, 1991.
- İbn Şedâd, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed Ali b. İbrâhim. *Târihu Melik ez-Zâhir*. Beyrut: en-Neşerâtü'l-İslâmiyye, 1983.
- İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yusuf b. Tağriberdî. *en-*

- Nucûmu'z-Zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire.* 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-kutub, 1963.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-abbâs Takıyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî. *Mecmu'u'l-fetâvâ.* thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. 37 Cilt. Medînetü'n-Nebeviyye: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995.
- İbnu'l-Fûtî, Ebu'l-Fadl Kemâlüddîn Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî. *el-Havâdisu'l-câmi'atu ve't-tecâribu'n-nâfi'atu fî'l-mietî's-sâbi'a.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İsmail, İktimal. *el-Hamelâtü'l-Moğolıyyetü ve âsâruhe'l-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye 'alâ Bilâdi's-Şâm.* Dımaşk: Daru Müessese, 2008.
- Keremî, Mer'î b. Yusuf. *el-Kevâkibu'd-durriyye fî menâkibi'l-müctehid İbn Teymiyye.* Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986.
- Mahmud Şakir. *et-Târihu'l-İslâm.* 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000.
- Makrîzi, Ebû Muhammed Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir. *es-Sulûk lima'rifeti duveli'l-Mulûk.* thk. Muhammed Abdulkadir Tahâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Makrîzi, Ebû Muhammed Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr el-Ma'ruf, bi'l-Hitati'l-Makriziyye.* 4 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Sekâfe, 1987.
- Muhammed ez-Zuhaylî. el-İz b. Abdüsselâm Sultânu'l-ulemâ ve bâi'u'l-Mulûk. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1992.
- Na'îmi, Abdülkadir b. Muhammed. *ed-Dirâs fi Târihi'l-Medâris.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Nikola, Ziyâde. Ayn-ı Câlut'da Moğolların Yenilgisi Arapları Kurtardı. çev. İbrahim Ethem Polat, *Nüşhâ: Şarkiyat araştırmaları Dergisi* 3/11 (2003), 153-158.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 30/225-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2005).
- Salâbî, Ali Muhammed. Devletü'l-Moğol ve't-Tatar beyne'l-intişâr

- ve'l-inkisâr. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009.
- Sayrafî, Hatîb el-Cevherî Ali b. Dâvûd. *Nüzhetu'n-nufûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zemân*. 4 Cilt. Beyrut: Matbaatü Dâru'l-Kutub, 1970.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî. *Husnü'l-Muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâ, 1967.
- Sübki, Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali. Abdülkâfi. *Tabakatü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru İhyâ, 1918.
- Taneri, Aydın. "Hârizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Temir, Ahmet. "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı" *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2002.
- Togan, İsenbike. "Çinggishan ve Moğollar". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 2002.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/49-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Harun. Dımaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260). *İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2017), 71-99.
- Yünîni, Kutbeddin Musa b. Muhammed el-Ba'lebekî. *Zeylû Mir'ati'z-zemân*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ed-Dımeşkî. *el-İber fî haber men ğaber*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ed-Dımeşkî. *Târihu'l-İslâm ve vefâyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1993.

**The Attitude of The Fuqahā' in The Mongolian Invasion
(Baghdad and Damascus Specific)**

Summary

The Mongol khānate, founded in 1206 in northern China and Central Asia, began attacking the lands of Muslim states soon after its founding. It invaded Baghdad, which was the capital of the Abbasid Caliphate and the center of the caliphate, and marched into Central Asia, Azerbaijan, and Iran in 1258, before invading Bilād al-Shām. The Mongol invasions occurred when the Abbasid Caliphate weakened to rule only Baghdad and a few surrounding cities and when new states and beyliks were founded after the fall of the great Seljuk state, the protector of the Abbasid Caliphate and the other Islamic states. The Islamic states had great difficulty in defending themselves because of their weekly and disorderly political system. The crusades and the destructive activities of the Assassins made the Mongols' task easier.

The Mongol invasion is considered the worst disaster in the history of Islam in terms of its impact and consequences. During this invasion, which lasted for about a century, millions of Muslims were killed, countless scholars and jurists were massacred, and attempts were made to destroy the values and artifacts reflecting Islamic culture and civilization. In the presence of this great disaster, fear and panic emerged in different sections of society, politics, in particular, the pressure of the rulers increased on the public, non-Islamic and immoral practices spread, the desire for struggle (jihād) decreased in the public due to despair, epidemics, as well as extreme poverty, appeared. The scholars and fuqahā' performed important tasks in the presence of all these negative circumstances. In fact, they encouraged the rulers to fight the Mongols and served as emissaries of peace in the interest of the Muslims when they had no choice but to fight. The fuqahā' asked the leaders of the Muslim states to put aside internal conflicts and act in unity against the threats of the Mongols and Crusaders, and the leaders were partially

successful in doing so. They bravely criticized the actions of Muslim rulers that are incompatible with religion and the common interest and they did not hesitate to clearly state that it would not be moral to reach legal goals by illegal means. Beyond that, they ruled that it is necessary to take a stand against the ruler, who shows weaknesses in fighting the Mongols, for the general interest of the public and that of Islam. The fuqahâ' evaluated the reasons why the Muslims could not resist the Mongols from their own point of view, presented the rulers with the issues that should be pursued in order to change the course in favor of the Muslims, and made the rulers accept their demands regarding the abolition of heavy taxes on the public, the prohibition of drinks and taverns, and the restriction of certain immoral practices. They made great efforts to raise public awareness while giving warnings and advice to Muslim leaders against the Mongols, they encouraged people to join the jihād, they wrote books to raise people's awareness and maintain their desire for the jihād, they reminded them that they should not leave their places, they participated in the war with soldiers.

The Mongolian invasion, which played the role in reshaping the ethnic and cultural structure of different nations from Europe to China, has been the subject of scientific studies in many ways. The attitude of the fuqaha against this destruction has been indirectly included in the related works and studies, especially in the history and tabaqat books. However, although this information is valuable, it is insufficient in determining the roles of the fuqahâ'. It is possible by carrying out individual studies to obtain better results. It is important to know the attitude of the scholars and fuqahâ' towards this disaster in which attempts were made to destroy the scholars and their works. In this study, our aim is to help clarify this relatively undefined issue and to try to examine the attitudes of the fuqahâ' towards the Mongols in a more global perspective.

Keywords: Mongol, fuqahâ', invasion, jihād, Baghdad, Damascus